

KENGYEL MIKLÓS:

A MAGYAR BÍRÓSÁGI SZERVEZET TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSÉNEK ELLENTMONDÁSAI

Igazságszolgáltatási szervezetünk gyökeres változtatások előtt áll. A hatalmi-politikai rendszer megújítása szempontjából elsősorban az Alkotmánybíróság és a közigazgatási bíróságok felállítására van szükség, de általában is szélesíteni kell a bíróságok jogkörét, mivel „ma már nem tartható az a helyzet, hogy alapvető állampolgári jogokat érintő ügyekben nem a bíróság dönt, s a közigazgatás ítélkező feladatokat lát el”.¹ A jövőben várhatóan felgyorsul a közigazgatás és a bíróság közötti ügyek átrendeződése — az utóbbi javára. A jelenlegi bírósági szervezet azonban nem képes a mostaninál nagyobb ügytömeg fogadására.

A merőben új ítélkezési fórumok létrehozása mellett az igazságügyi kormányzat a bírósági szervezet *területi reformját* is elhatározta. Ez már a járások megszüntetésekor is időszerű lett volna, ám 1983-ban mindössze táblacsere történt: az anakronisztikussá vált „járásbíróság” megjelölést a „helyi bíróság” elnevezés váltotta fel. Tényleges területbeosztási változtatások — néhány kisebb járásbíróság megszüntetésén kívül — nem történtek. A helyi bíróságok lényegében „megörökölték” a néhai járások illetékeségi területét, ami végül is egy fikció fenntartását eredményezte. Ennek az állapotnak a tarthatatlanságát felismerve már a nyolcvanas évek közepén elkészültek a bírósági szervezet átalakítására vonatkozó első javaslatok, az igazi áttöresre azonban csak 1988-ban kerülhetett sor, amikor az alkotmány reformjának a fényében az igazságszolgáltatással összefüggő legfontosabb kérdések is (pl. a bírósági szervezet felépítése) a politikai érdeklődés középpontjába kerültek.

A tanulmány megírása idején a bírósági szervezet területi reformjának csupán a *körvonalai* bontakoztak ki. (Egyelőre hiányoznak még azok a „politikai döntések”, amelyek a különböző javaslatoknak irányt szabnának.) De már ebben a helyzetben is nagyon fontosnak tartjuk pl. annak az elvnek a kikristályosodását, miszerint a bírói függetlenség valódi garanciáinak a megteremtéséhez a *közigazgatási és az igazságszolgáltatási területbeosztás elválasztására van szükség*.

Tanulmányunkkal nem annyira a reformjavaslatok sorát szeretnénk szaporítani, hanem inkább az *oknyomozásra* törekszünk. Elsősorban azokat a településföldrajzi tényezőket igyekszünk felderíteni, amelyek a nyolcvanas évek végére — a politikai célkitűzésektől függetlenül is — elodázhatatlanná teszik a magyar bírósági szervezet területi reformját.

I. A járásbíróóságok működési területének változásai 1871 és 1983 között

A járásbíróósági rendszer — a hozzá kapcsolódó intézményekkel — a kiegyezést követő években alakult ki,² amikor a feudális igazságszolgáltatási szervezet modernizálása osztrák és német minta alapján történt meg. A *jársásbíróóságok* (mint a kisebb faj-súlyú igazságszolgáltatási feladatokat ellátó bírósági típusok) területi beosztása megfelelt a közigazgatásnak. A *törvényszékek* működési területe általában igazodott a megyék területéhez,³ míg a felsőbb bírósági funkciókat ellátó *Ítéltáblák* — mai kifejezéssel élve — regionális alapon szerveződtek. A bírósági hierarchia csúcán a *Kúria* állt. Egy 1902-ből származó kimutatás szerint az *akkori* Magyarország területén 385 járásbíróóság, 71 törvényszék és 11 ítéltábla működött.⁴

1920 után — az I. világháborút követő területvesztések miatt — a magyar igazságszolgáltatási szervezet is összezsugorodott: mintegy 150 járásbíróóság és 25 törvényszék folytathatta tovább a működését magyar felségterületen, az ítéltáblák száma pedig 5-re csökkent. A járásbíróóságok illetékességi területének a nagysága ebben az időben átlagosan 600 km² volt. (Budapest székesfőváros területén pl. 6 polgári ügyekkel foglalkozó „kerületi” járásbíróóság működött.)

A második világháborút követően ismét jelentős változások következtek be a magyar igazságszolgáltatási szervezetben.⁵ Az elsőfokú eljárás súlypontja a törvényszékekről áttevődött a járásbíróóságokra, ezáltal az igazságszolgáltatás „elérhetőségének” a feltételei kedvező irányban változhattak. A megyék számának a csökkentésével kevesebb lett a törvényszéket felváltó *megyei bíróságok* száma is. Az előbb még „kerületi bíróságokra” átkeresztelt ítéltáblákat a politikai vezetés az ötvenes évek elején végleg kiiktatta az igazságügyi szervezetből, megszüntetve ezzel a harmadfokú perorvoslat lehetőségét is.⁶

A „törvénykezés” új területi beosztását szabályozó miniszteri rendelet 1950-ben további 11 járásbíróóságot szüntetett meg, és ezzel a számukat 131-re csökkentette. A területbeosztás ekkor még mindig megfelelt az államigazgatásban alkalmazottnak, de 14 járásban már nem működött bíróság. Ahogy fogytak a járásbíróóságok, úgy nőtt az illetékességi területük nagysága, és az ötvenes években már elérte a 700 km²-t.

A járásbíróóságok számának *rohamos csökkenése* a hetvenes években kezdődött meg. Ez a folyamat szervesen összekapcsolódott az államigazgatásban megindult irányzattal, amely előbb a kisebb járások összevonásához, majd 1983-ban a járások végleges megszüntetéséhez vezetett. Az igazságszolgáltatási szervezet — eltérő személyi és tárgyi adottságai folytán — csak jelentős fáziskéséssel tudott lépést tartani az államigazgatási területbeosztás módosulásaival. Így fordulhatott elő az, hogy több járásbíróóság évtizedekkel élte túl járása megszüntetését. Itt említjük meg azt is, hogy a megyei bíróságok sem követték minden esetben a megyeszékhely áthelyezését. (A Békés Megyei Bíróság mind a mai napig Gyulán, a Nógrád Megyei Bíróság pedig Balassagyarmaton székel. A Komárom Megyei Bíróság csak 1986-ban települt át Esztergomból Tatabányára.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa — hatáskörében eljárva — 1983-ban egyszerre 7 járásbíróóságot számolt fel. Mivel ugyanebben az évben a járások is megszűntek, a „járásbíróóság” elnevezést sem lehetett tovább fenntartani. Megszületett a „helyi bíróság” fogalma, amely alá a fővárosi kerületek, a városok és a városi ranggal nem rendel-

kező települések általános hatáskörű, elsőfokú bíróságai tartoznak. A volt járásbírósági szervezet 94 helyi bíróságra (ebből 80 városi, 9 nagyközségi, 5 fővárosi kerületi bíróság) zsugorodott össze.

II. Helyzetkép a járások megszüntetése után

1984-től kezdve napjainkig a helyi bírósági szervezet felépítésében *lényeges változások nem történtek*. Két kisebb helyi bíróság megszüntetése után⁷ a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1988-ban új bíróságot létesített Borsod megyében. A Kazincbarcikai Városi Bíróság jelentős mértékben tehermentesítheti az eddig legnagyobb vidéki bíróságnak számító Miskolci Városi Bíróságot.

Egy új bíróság felállítása persze nem ellensúlyozhatja azt a tény, hogy az ötvenes évektől kezdve mintegy hatvan járásbíróságot számoltak fel. Ennek szükségszerű következménye lett az, hogy a megmaradt bíróságok illetékességi területe 700 km²-ről 1000 km²-re emelkedett. Ez a tény önmagában még nem adhat okot az aggodalomra: ne feledjük el ugyanis azt, hogy az elmúlt évtizedekben nemcsak a bíróságok működési területe növekedett, hanem az infrastruktúra is fejlődött: a települések összeköttetése javult, a közlekedés üteme felgyorsult, a lakosság motorizáltságának a foka emelkedett. Ezeknek a tényezőnek az igazságszolgáltatás megközelíthetőségére gyakorolt hatását akkor sem szabad lebecsülni, ha a fejlődés mértéke nem is érte el a kívánt szintet.

A tényleges problémát sokkal inkább az jelenti, hogy a helyi bíróságok illetékességi területének a növekedése nem arányosan történt. Az 1000 km²-es átlag ugyanis csak papíron létezik, és amint azt a következő táblázat jól szemlélteti, a 94 bíróság közül 40 bíróság illetékességi területe jóval meghaladja ezt a határt.

1. táblázat

A helyi bíróságok illetékességi területének méretei

az illetékességi terület nagysága *	a bíróságok száma	ebből		
		városi	helyi	kerületi
— 500 km ² -ig	9	4	—	5
501 — 750 km ² -ig	23	19	4	—
751 — 1000 km ² -ig	19	17	2	—
1001 — 1250 km ² -ig	22	21	1	—
1251 — 1500 km ² -ig	7	6	1	—
1501 — 1750 km ² -ig	7	7	—	—
1751 — 2000 km ² -ig	2	2	—	—
2001 — 2250 km ² -ig	3	3	—	—
2251 — 2500 km ² -ig	1	1	—	—
Összesen	93	80	8	5

*1984. évi adatok alapján

A kerületi bíróságok mellett a négy legkisebb illetékességi területtel rendelkező bíróság a következő: Szentendrei Városi Bíróság (342 km²), Nagykőrösi Városi Bíróság (348 km²), Hatvani Városi Bíróság (352 km²) és a Pécsi Városi Bíróság (498 km²). Ez utóbbival kapcsolatban annyit kell megjegyeznünk, hogy az illetékességi területtől a megyei város területe 151 km²-t, a városkörnyék területe pedig 347 km²-t tesz ki. Ezen a viszonylag kis területen 191 ezer ember lakik, közülük 91% város lakó és csak 9%-uk él a városkörnyéki községekben.⁸

A legnagyobb illetékességi területtel a Debreceni Városi Bíróság rendelkezik: 2 359 km²-en összesen 317 ezer ember lakik. A Kazincbarcikai Városi Bíróság felállítása előtt a Miskolci Városi Bíróság mondhatta magáénak a második legnagyobb illetékességi területet (2 336 km²) és a legtöbb lakost (420 ezer fő).

Az illetékességi terület nagyságának változásai közvetlen hatással vannak a lakosság számának az alakulására is. Amint azt a következő táblázatunk mutatja, nemcsak az illetékességi területek méreteiben van jelentős különbség a helyi bíróságok között, hanem az illetékességük alá tartozó lakosság számában is.

2. táblázat

A lakosság számának alakulása a helyi bíróságok illetékességi területén

a lakosság száma *	a bíróságok száma		ebből	
	városi	helyi	kerületi	
– 50 000	17	15	2	–
50 001 – 100 000	40	36	4	–
100 001 – 150 000	16	14	2	–
150 001 – 200 000	12	9	–	3
200 001 – 250 000	3	3	–	–
250 001 – 300 000	2	2	–	–
300 001 – 350 000	1	1	–	–
350 001 – 400 000	–	–	–	–
400 001 – 500 000	–	–	–	–
500 001 – 600 000	–	–	–	–
600 001 – 700 000	1	–	–	1
700 001 – 800 000	–	–	–	–
800 001 – 900 000	–	–	–	–
900 001 – 1000 000	1	–	–	1
Ö s s z e s e n	93	80	8	5

*1984. évi adatok alapján

A táblázat – a kevésbé differenciált adatok ellenére is – meggyőzően tárja fel a lakosság számában megmutatkozó különbségeket, amelyek végső soron a bírósági ügyforgalom eltérő nagyságában fejeződnek ki. Az illetékességi területeken élő lakosság átlagos száma 113 ezer fő, amely a főváros, illetve a kerületi bíróság adatai nélkül 97 ezerre módosul. Ehhez képest néhány figyelemre méltó szélső értékkel találkozunk; ezek mögött a „kisbíróságok”, illetve a „tömegbíróságok” problémája húzódik meg.

A bírósági szervezeten belüli szélsőségek nemcsak a szervezet elérhetőségét, hanem az igazságszolgáltatási tevékenység színvonalát is veszélyeztethetik. Maradjunk a lakosság számánál: a bírósági ügyforgalom alakulását *döntő mértékben* az illetékességi területen lakók száma határozza meg. (A nyolcvanas évek közepén tízezer lakosra átlagosan 135 polgári per jutott.⁹) A 2. táblázatból kitűnik, hogy 17 olyan bíróság van, ahol a működési terület lakosságának száma nem éri el az 50 ezer főt. (Közülük is a három legkisebb a Lenti Városi Bíróság 26 ezer, a Barcsi Városi Bíróság 27 ezer és a Nagykőrösi Városi Bíróság 31 ezer lakossal.) Az ilyen bíróságok *ügyforgalma* nagyon alacsony, ennek következtében a működésük nem eléggé hatékony, a szakosodás megoldhatatlan, az állandósuló létszámhiány pedig kritikus helyzeteket teremthet.

A másik végtel az igazságszolgáltatás túlzott koncentrációja, a bírósági nagyüzemek kialakulása, amely nemcsak hazánkban, hanem szerte a világon gondokat okoz.¹⁰ A magyar bíróságok közül ötöt soroltunk ebbe a kategóriába: a Nyíregyházi Városi Bíróságot (270 ezer lakos), a Miskolci Városi Bíróságot (295 ezer lakos), a Debreceni Városi Bíróságot (317 ezer lakos), a Budai Központi Kerületi Bíróságot (604 ezer lakos) és a „listavezető” Pesti Központi Kerületi Bíróságot (909 ezer lakos).¹¹

Eddig egymástól függetlenül vizsgáltuk az illetékességi terület nagyságát, illetve az ott élő lakosság számának az alakulását. A következő táblázatban együtt ábrázoljuk a kettőt, ami lehetővé teszi a magyar bírósági szervezet *szemléletes áttekintését*. Sajnos a fővárosi kerületi bíróságok adatait – szerkesztési okok miatt – mellőzni kellett. A táblázatot kettéosztó tengely minden egyes pontján a népsűrűség 93 fő/km², amely megfelel a Budapest nélküli országos átlagnak. A tengelytől jobbra a népsűrűség csökken, balra növekszik.

III. Kis magyar igazságügyi földrajz

A lakosság száma és az illetékességi terület mérete alapján a helyi bíróságokat három kategóriába sorolhatjuk. A 3. táblázat bal felső sarkában lévő négyzetben belül hegyezkednek el a „kisbíróságok”, szám szerint tizennégyen, ahol az illetékességi terület nagysága nem lépi túl a 700 km²-t, a lakosság száma pedig nem haladja meg a 70 ezret.¹²

A *kisbíróságok* egyik legfontosabb közös jellemzője az, hogy az ügyérkezés általában nem haladja meg az évi ezer polgári peres ügyet. Az illetékességi területek népsűrűségét illetően ugyanakkor jelentős szóródást tapasztalhatunk, ami az ügyforgalom alakulását nagymértékben befolyásolhatja. A két szélső értéket a Szentendrei Városi Bíróságnál (166 fő/km²), illetve a Barcsi Városi Bíróságnál (38 fő/km²) találtuk. A kisbíróságok többségénél azonban az illetékességi terület nagysága az országos átlagnál kisebb volt.

A *közepes nagyságú bíróságok* kategóriáját jelző második négyzetbe 62 bíróság tartozik. A magyar igazságszolgáltatási szervezet „derékhadát” jelentő bíróságok paramétereit a táblázat alapján úgy határozhatjuk meg, hogy az illetékességi területen élő lakosság száma 70 ezertől 175 ezerig, az illetékességi terület nagysága pedig 700 km²-től 1750 km²-ig terjed. A közepes nagyságú bíróságoknál a lakosság számának a terület nagyságához való viszonya meglehetősen nagy heterogenitást mutat. Az egyik *tömb*,

amelyet szaggatott vonallal körül is határoltunk, csak az illetékességi terület *nagyságában* haladja meg a kisbíróságokat. Az ide tartozó 28 bíróságnál a működési terület 700 km^2 -től 1250 km^2 -ig, a lakosság száma viszont 40 ezertől csak 70 ezerig terjed. (A nagyobb területnek elsősorban a bírósági székhely megközelíthetőségénél van jelentősége.) Ebben a tömbben találjuk a kisebb alföldi „mezővárosok” (Hódmezővásárhely, Makó, Orosháza, Gyula, Kiskunfélegyháza, Szarvas, Mezőtúr, Karcag) bíróságait, továbbá a ritkábban lakott dunántúli megyék (pl. Somogy) kisebb bíróságait. A népsűrűség mindenütt az országos átlag alatt van, a fontosabb településközpontok esetében azonban az évi ügyérkezés meghaladja az ezer polgári peres ügyet.

A közepes nagyságú bíróságok másik tömbje — a településföldrajzi adottságai következtében — már a nagybíróságokkal mutat rokon vonásokat. Az ide tartozó 12 bíróság illetékességi területének a nagysága 1000 km^2 -től 1750 km^2 -ig terjed, a lakosság száma pedig 100 és 175 ezer között mozog. Az illetékességi területek népsűrűsége az átlagos érték közelében alakul: a szóródás nem jelentős, a két szélső értéket a Dunájvárosi Városi Bíróság (130 fő/km^2), illetve a Mátészalkai Városi Bíróság (77 fő/km^2) képviseli. Az említett két bíróságon kívül ebbe a tömbbe tartozik még Nagykanizsa, Sorpon, Baja, Kisvárda, Szekszárd, Kaposvár, Balassagyarmat, Szombathely és Békéscsaba városi bírósága. Lényegében tehát ide tartoznak a kisebb megyeszékhelyek és a „hajdani” megyeszékhelyek bíróságai. Az átlagos évi ügyforgalom elérheti a kétezer polgári peres ügyet, de a megyék eltérő társadalmi-gazdasági adottságai következtében az ügyforgalom alakulásában nagyon jelentős különbségek lehetnek.

A két tömb között elhelyezkedő 22 bíróság mindhárom településföldrajzi tényező tekintetében erősen polarizált. A 3. táblázat alapján két jellegzetes csoport mégis elkülöníthető egymástól. Az átlagos népsűrűséget jelző tengelytől balra helyezkednek el az ország két legsűrűbben lakott megyéjének (Pest és Komárom) a közepes nagyságú bíróságai, így a Váci, Gödöllői, Ceglédi, Tatabányai, Esztergomi Városi Bíróság, valamint a Ráckevei Bíróság. Mivel a magas lakosságszámhoz (100–150 ezer) feltűnően kisméretű illetékességi területek (500 – 900 km^2) tartoznak, a népsűrűség esetenként a 200 fő/km^2 -t is megközelítheti. Ezekre a bíróságokra az *átlagosnál magasabb ügyérkezés* a jellemző, amely a népességföldrajzi tényezőkön túl e két megye sajátos gazdaságföldrajzi adottságaival is magyarázható (pl. a Budapest környéki agglomerációs gyűrű).

Ennek a jellegzetes csoportnak mintegy a tükörképével találkozhatunk a népsűrűségi tengely másik oldalán, ahol a nagy kiterjedésű, de alacsony népsűrűségű megyék (pl. Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Somogy megye) közepes nagyságú bíróságai helyezkednek el (pl. Berettyóújfalui, Püspökladányi, Hajdúböszörményi, Szentesi, Jászberényi, Kiskunhalasi, Siófoki Városi Bíróság). A közös sajátosság a nagy illetékességi területen (1000 – 1750 km^2) található viszonylag alacsony lakosságszám (70–100 ezer), amelynek következtében a népsűrűség helyenként 50 fő/km^2 alá süllyed. A két — településföldrajzilag ellentétes — csoport között elhelyezkedő néhány bíróság mentes az előbb említett szélsőségektől, tehát átlagos népsűrűségű illetékességi területtel és a közepes nagyságú bíróságokra jellemző méretű ügyforgalommal rendelkezik (pl. a Komlói, Gyöngyösi, Jászberényi, Zalaegerszegi Városi Bíróság). Településföldrajzi szempontból ezek a bíróságok képviselik a helyi bírósági szervezet *átlagtípusát*.¹³

A magyar bírósági szervezet településföldrajzi jellemzői*

a lakosság száma ezer		az illetékességi terület nagysága (km ²)														összesen			
		- 300	301 - 400	401 - 500	501 - 600	601 - 700	701 - 800	801 - 900	901 - 1000	1001 - 1250	1251 - 1500	1501 - 1750	1751 - 2000	2001 - 2250	2251 - 2500		2501 - 2750	2751 - 3000	3001 - 4000
- 30					•	•													2
31 - 40	•			•	•	•	•												7
41 - 50				•	•	•	•	•		•	•	•	•	•					8
51 - 60	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•					14
61 - 70				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•					12
71 - 80								•		•	•	•	•						7
81 - 90								•						•					3
91 - 100				•				•											4
101 - 125				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•					10
126 - 150								•		•	•	•	•	•	•				5
151 - 175									•										5
176 - 200			•	•								•	•	•					5
201 - 225													•	•	•				3
226 - 250																			-
251 - 275														•					1
276 - 300										•									1
301 - 400																	•		1
összesen	-	3	1	7	8	12	9	5	21	8	7	2	4	1	-	-	-	88	

• - bíróság

* 1984. évi adatok alapján

A 3. táblázat alapján 12 bíróságot sorolhatunk a *nagybíróságok* kategóriájába, de ennél meg kell jegyeznünk azt, hogy a két legnagyobb fővárosi kerületi bíróság adatait a táblázatunk nem tartalmazza.¹⁴

A nagybíróságokkal kapcsolatban egy fontos településföldrajzi sajátosságra szeretnénk a figyelmet felhívni. A 12 bíróság közül a közepes bíróságok második tömbjének a folytatásaként helyezkedik el, mindössze néhány nagyságrenddel térve el azoktól. Ettől meglehetősen messze esik az a kis „sziget”, amelyet a Budakörnyéki Bíróság, illetve a Pécsi Városi Bíróság képez. A kis terület és a nagy lakosságszám miatt *rendkívül nagy* a népsűrűség: a Budakörnyéki Bíróság területén 298 fő/km², a Pécsi Városi Bíróság területén 382 fő/km². A másik szigetet az a három bíróság képezi, amelyet méretei alapján – a Pesti és a Budai Központi Kerületi Bírósággal együtt – „*tömegbíróság*” elnevezéssel illetünk.

Igazságügyi földrajzunk nem lenne teljes a helyi bíróságok és a *megyék* viszonyának a bemutatása nélkül. Mivel az igazságszolgáltatási és az államigazgatási területbeosztás elvei jelenleg megegyeznek, a helyi bíróságok fellebbviteli bíróságai a *megyei bíróságok*.¹⁵ A megyei bíróságoknak ezen túlmenően a polgári és a büntető ügyekben elsőfokú hatáskörük is van. Illetékességük – ezekben az esetekben – a megye egészére terjed ki.

4. táblázat

A helyi bíróságok megyék szerinti megoszlása

a lakosság száma ezer fő	a helyi (városi, kerületi) bíróságok száma														össz.						
	BUDAPEST	BARANYA	BÁCS	BÉKÉS	BORSOD	CSONGRÁD	FEDÉR	GYŰR	HAJDÚ	HEVES	KOMÁROM	NÓGRÁD	PEST	SOMOGY		SZABOLCS	SZOLNOK	TOLNA	VAS	VESZPRÉM	ZALA
- 30														1						1	2
31 - 40			1				1		1			1	1			1	1				7
41 - 50		1			3									2			1	1			8
51 - 60		2	2	2	1	1			1				2			1	1		1		14
61 - 70			1	2	1	1		1			1				1	1			1	1	11
71 - 80		1			1	1			2				1					1	1		8
81 - 90			1						1	1											3
91 - 100											1		1	1		1					4
101 - 125			1		1			1				1	2		2					2	10
126 - 150				1								1	2	1			1				6
151 - 175							1			1	1							1			4
176 - 200	3	1	1										1			1			1		8
201 - 250						1	1	1													3
251 - 300					1										1						2
301 - 400									1												1
401 - 500																					
501 -	2																				2
összesen	5	5	7	6	0	4	3	3	4	4	3	3	10	5	3	5	4	3	4	4	93

A 4. táblázatból megállapítható az, hogy a helyi bíróságok száma megyénként nagyon eltérően alakul, 3 és 10 között változik. Ez a tény nem meglepő, mivel az egyes megyék területe és a lakossága száma között is rendkívül nagy különbségek vannak. (A legnépesebb és a legritkábban lakott megye között több mint 700 ezer fő a különbség. A legnagyobb területű megye pedig több mint 6000 km²-rel haladja meg a legkisebb területű megyét.)

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a három vizsgált településföldrajzi tényező közül melyik befolyásolhatja leginkább a bíróságok számának az alakulását, *korrelációs számítást* végeztünk. Ennek során megállapítottuk azt, hogy a *bíróságok száma elsősorban a lakossággal van összefüggésben*, azaz minél magasabb egy megyében a lakosság száma, annál több bíróság működik a területén ($r = 0,8$). A terület nagysága, illetve a népsűrűség és a kisbíróságok száma között csak közepes erősségű korrelációs összefüggést állapítottunk meg ($r = 0,62$ és $r = 0,59$).

IV. Ellentmondások és dilemmák

(1) A magyar bírósági szervezet jelenleg is őrzi a múlt század második felében kialakult járásbírósági rendszer lenyomatát. A hetvenes-nyolcvanas években végbement változtatások, elsősorban a kisebb bíróságok számának a drasztikus csökkentése és az illetékességi területek összevonása következtében *lényegesen romlottak az igazságszolgáltatás megközelíthetőségének a lehetőségei*. Egy ezzel kapcsolatos tényvizsgálat alkalmával megállapítottuk azt, hogy a nyolcvanas évek közepén a bíróságok székhelyén kívül lakó peres feleknek átlagosan 30,2 km-t (ezen belül a felpereseknek 33,4 km-t, az alpereseknek pedig 26,5 km-t) kellett utazniuk ahhoz, hogy a bíróság székhelyét elérjék.¹⁶ 1984-ben egyébként az összlakosság 40%-a élt olyan településeken, ahol nem működött bíróság. A lakóhely és a bíróság székhelye közötti távolság növekedése – ha kismértékben is – a lakosság perlési kedvének a csökkenéséhez vezet. Így pl. kimutattuk azt, hogy a bíróságtól 20 km-nél távolabb lakó felperesek ritkábban érvényesítik az 5 ezer Ft alatti követeléseiket, mint a 20 km-en belül lakók. A „tyúkperek” csökkenésének mégsem örülhetünk maradéktalanul. A bíróság elé nem vitt jogviták többsége ugyanis *más* konfliktus formájában és *másutt* csapódik le. Ám ennél nyomósabb az az ok, hogy az 5 ezer Ft alatti követeléseket leggyakrabban az egyébként is hátrányos helyzetben lévő társadalmi rétegek tagjai (segédmunkások, nyugdíjasok, egyéb inaktívok stb.) érvényesítik.

(2) Mivel a bíróságok megszüntetéséről a lakosságot sohasem kérdezték meg, az ilyen döntések általában *heves indulatokat* váltottak ki. A városok vagy a községek éppúgy „meggyászolták” a bíróság elvesztését, ahogy azt a vasútvonalak felszámoláskor tették. A bíróság elköltözése *érzékeny presztízsvesztést jelentett* az érintett települések számára, amit tovább növelt az, hogy vele együtt a többi alapfokú igazságszolgáltatási feladatot megvalósító szerv (ügyészség, közjegyző, ügyvédi munkaközösség) is elhagyta a volt bírósági székhelyet.

A kisebb bíróságok megszüntetése az igazságügyi kormányzat számára hosszú időn keresztül csupán *a legnyomasztóbb gondok* (alacsony hatékonyság, túlterhelt adminisztráció, létszámhiány stb.) enyhítésére szolgált. A nyolcvanas évek közepéig –

tudomásunk szerint — nem volt olyan koncepció, amelyik ennél nagyobb célokat tűzött volna maga elé. A döntések esetlegességét mutatják a megmaradt bíróságok illetékességi területének a nagyságában, illetve az illetékességi területen élő lakosság számában megmutatkozó rendkívül nagy különbségek (lásd az 1—3. táblázatokat.)

A jelenlegi bírósági szervezet *szembetűnő településföldrajzi sajátossága* az, hogy a helyi bíróságoknak mintegy kétharmada „közép- vagy felsőfokú” igazgatási, egészségügyi, oktatási, kulturális stb. feladatokat ellátó településközpontokban működik. Következésképpen az „*alapfokú igazságügyi ellátás*”, amely lényegében az első fokon eljáró helyi bíróságok és a hozzájuk kapcsolódó egyéb intézmények tevékenységét jelenti, nem az ilyen feladatok ellátására hivatott településközpontokban, hanem magasabb szintű településekben valósul meg. Habár az „*alapfokú igazságügyi ellátás*” jelentőségét és igénybevételének gyakoriságát tekintve nem rangsorolható az egészségügyi vagy az oktatásügyi ellátás mellé, *hiánya mégis érzékenyen érintheti egy-egy adott környék lakosságát.* (A nyolcvanas években egyébként több kísérlet történt megszüntetett bíróságok helyreállítására, volt parlamenti interpelláció, sőt aláírásgyűjtés is.)

(3) A felvázolt ellentmondások arra indították az igazságügyi kormányzatot, hogy a bírósági szervezet reformja keretében felvesse az ún. *községi bírászkodás visszaállításának* a gondolatát. (Ez az intézmény, amely a nevével ellentétben nemcsak községekben, hanem városokban is tevékenykedett, 1871-től kezdve mintegy nyolcvan éven keresztül sikerrel működött közre a helyi konfliktusok megoldásában. Hatáskörébe kisebb súlyú polgári, illetve büntetőügyek tartoztak.) A községi bíróságok megszervezésével kapcsolatos elképzeléseket *Petrik Ferenc* igazságügyminiszter-helyettes követzőképpen foglalta össze: „A községi bíróságot ... *legalsó szintű bíróságként* kell létrehozni, s be kell építeni a rendes bírósági szervezetbe. A községi bíróságok rendszerét úgy célszerű kialakítani, hogy valamennyi városban és városi jogú nagyközségben működjék alsó szintű bírói fórum. Ez azt jelentené, hogy — a fővároson és a megyei városokon kívül — az országban első lépcsőben 140—150 alsó szintű bíróság jönne létre, természetesen a számuk a későbbiek során növelhető lenne... E bíróság megalakításával a jelenlegi helyi bírósági ügyek közül azok, amelyeknek a társadalmi jelentősége csekélyebb, elbírálásuk szélesebb körű szakmai ismereteket nem igényel, egy alsóbb szintű bíróság hatáskörébe kerülne.”¹⁷

A községi bírászkodásnak a fenti elvek alapján történő megszervezése remélhetőleg hosszabb időre megoldja az alapfokú igazságügyi ellátás gondjait. Más kérdés az, hogy — az ország gazdasági helyzetének függvényében — *mikor* nyílhat lehetőség egy ennyire kiterjedt és a közigazgatástól függetlenített bírósági apparátus létrehozására. (Azt már csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az idézett szövegben szereplő 140—150 bíróság éppen megegyezik a hajdanvolt járásbíróságok számával. Feltehetően nem teljesen véletlenül...)

(4) A községi bírászkodás bevezetése esetén a „helyi bíróságok” szervezete is gyökeres átalakításra szorulna. *Petrik Ferenc* szerint a helyi bíróságok számát lényegesen csökkenteni kellene, megyénként elegendő lenne egy (a fővárosban és néhány nagyobb megyében esetleg több) helyi bíróság működése. Ezek a bíróságok *általános hatáskörű elsőfokú bíróságok* lennének, egyben a községi bíróságok fellebbviteli fórumaiként is működnének. A helyi bíróságoktól a megyei bíróságokhoz lehetne fellebbezni, amelyeknek a jelenlegi területbeosztása nem változna.

Ez a koncepció számunkra közel sem hat olyan meggyőzően, mint a községi bíráskodás visszaállításának a gondolata. Mindenekelőtt nagyon aggályosnak tűnik a helyi bíróságok számának a drasztikus csökkentése (a jelenlegi 94-ről kb. 20–25-re). Ezzel ismét csak újratermelődné az igazságszolgáltatás megközelíthetőségének a problémája vagy azt is mondhatjuk, hogy amit nyerünk a révén, azt elveszítjük a vámon... Nem lehet megfeledkezni arról, hogy a községi bíráskodás megszervezése ellenére az *elsőfokú ítélkezés súlypontja továbbra is a helyi bíróságoknál marad*. Ezt figyelembe véve a helyi bíróságok számát legfeljebb a felére szabadna csökkenteni. Így a Bibó István féle „kismegyerendszer” mintájára¹⁸ kb. 40–45 – 2 ezer km²-nél nem nagyobb illetékességi területű – helyi bíróság maradhatna, amelyeket a székhelyük alapján nyugodtan lehetne városi bíróságoknak nevezni.

Petrik Ferencsel ellentétben a *megyei bíróságoknál* elképzelhetőnek tartanánk a csökkentést, éspedig akkor, ha csak *fellebbviteli bíróságokként* működhetnének, vagyis a jelenlegi elsőfokú hatáskörüktől – a kivételes helyzetben lévő Fővárosi Bíróságtól eltekintve – teljesen megválnának. Ebben az esetben kb. 10-12 megyei bíróság – esetleg újra *törvényszék* elnevezéssel – el tudná látni a másodfokú ítélkezés feladatait.

Ez a bírósági szervezet egyben biztosítaná a közigazgatási és az igazságszolgáltatási területbeosztás *teljes szétválását*.

JEGYZETEK

1. PETRIK F.: A bírósági szervezet reformja. In: Tanulmányok az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről. Bp., 1988. 6. p.
2. Az új bírósági szervezet kialakításáról az 1871. évi XXIX. törvény rendelkezett.
3. Ez az igazodás azonban nem volt feltétlen. Így pl. történelmi okok miatt Zala megye területén két városban is, Zalaegerszegen és Nagykanizsán is működött törvényszék.
4. Vö. Táblázatok a magyar igazságügyi szervezetről és az igazságügyi alkalmazottak illetékéről. Bp., 1902. 12–15. p.
5. E változások eredményeképpen legelőször is megszűnt a Főudvarnagyi Bíróság, amelyet a Közigazgatási Bíróság és az ítélőtáblák megszüntetése követett.
6. Vö. NÉVAI L.–SZILBEREKY J.: Polgári eljárásjog. Bp., 1974. 117–119. p.
7. 1986-ban a Tatai Városi Bíróság, egy évvel később pedig a Rétsági Bíróság szűnt meg.
8. Mind az illetékességi területek nagyságára, mind pedig a lakosság számára vonatkozó adatok forrása – tanulmányunkban mindvégig – A Magyar Népköztársaság Helységnévtára (Bp. 1985), amely az 1984. január 1-i adatokat tartalmazza.
9. A perlési index (pergyakorisági mutató) kiszámításánál egyrészt a magyar polgári bíróságok 1984. évi ügyérkezését, másrészt a lakosság számát vettük figyelembe. Az ügyforgalmi adatok nem tartalmazzák a munkaügyi és a gazdasági perek számát.
10. Vö. BENDER, R.–SCHUMACHER, R.: Erfolgsbarrieren vor Gericht. (Eine empirische Untersuchung.) Tübingen, 1980. 77–89. p.
11. A Pesti Központi Kerületi Bíróság illetékességi területe tíz (!) fővárosi kerületre (V–X. kerület, XIII–XIV. kerület, XVI–XVII. kerület) terjed ki.
12. A jelenleg működő legkisebb bíróságok a következők:

Lenti Városi Bíróság	(26 ezer lakos – 663 km ²)
Barcsi Városi Bíróság	(27 ezer lakos – 696 km ²)
Nagykőrösi Városi Bíróság	(31 ezer lakos – 348 km ²)
Tiszafüredi Városi Bíróság	(31 ezer lakos – 608 km ²)

Bicskei Bíróság	(36 ezer lakos – 633 km ²)
Pásztói Városi Bíróság	(36 ezer lakos – 551 km ²)
Dombóvári Városi Bíróság	(37 ezer lakos – 508 km ²)
Hevesi Városi Bíróság	(37 ezer lakos – 697 km ²)
Leninvárosi Városi Bíróság	(44 ezer lakos – 539 km ²)
Ózdi Városi Bíróság	(52 ezer lakos – 549 km ²)
Nagykátai Bíróság	(57 ezer lakos – 618 km ²)
Szentendrei Városi Bíróság	(57 ezer lakos – 342 km ²)
Hatvani Városi Bíróság	(58 ezer lakos – 352 km ²)
Ajkai Városi Bíróság	(62 ezer lakos – 682 km ²)
13. Ilyen átlagtípust képvisel pl. a Zalaegerszegi Városi Bíróság: 992 km² nagyságú illetékességi területén 107 ezer ember lakik. A bíróság ügyérkezése 1984-ben 1444 polgári peres ügy volt, a perintenzitás megegyezik az országos átlaggal: 135 polgári per jut 10 ezer lakosra.
14. A 3. táblázatban jelölt „nagybíróságok” a következők:
Egri Városi Bíróság	(164 ezer lakos – 1836 km ²)
Budakörnyéki Bíróság	(178 ezer lakos – 587 km ²)
Kecskeméti Városi Bíróság	(188 ezer lakos – 2220 km ²)
Szolnoki Városi Bíróság	(189 ezer lakos – 1583 km ²)
Pécsi Városi Bíróság	(191 ezer lakos – 499 km ²)
Veszprémi Városi Bíróság	(192 ezer lakos – 2031 km ²)
Székesfehérvári Városi Bíróság	(229 ezer lakos – 2097 km ²)
Győri Városi Bíróság	(236 ezer lakos – 1839 km ²)
Szegedi Városi Bíróság	(249 ezer lakos – 1696 km ²)
Nyíregyházi Városi Bíróság	(270 ezer lakos – 2051 km ²)
Miskolci Városi Bíróság	(295 ezer lakos – 1050 km ²)
Debreceni Városi Bíróság	(317 ezer lakos – 2359 km ²)
15. Budapest főváros területén – megyei bírósági ranggal – a Fővárosi Bíróság működik.
16. KENGYEL M.: Az igazságszolgáltatás megközelíthetőségének vizsgálata. (A helyi bírósági szervezet és az illetékességi szabályok érvényesülésének elmezése empirikus kutatás alapján.) (Kézirat) Pécs, 1987. 81–101. p.
17. PETRIK F. 24–25. p.
18. BIBÓ I.: Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In: Válogatott tanulmányok. Bp., 1986. III. köt. 282. p.

KENGYEL, MIKLÓS

CONTRADICTIONS IN THE SPATIAL PATTERN OF HUNGARIAN JUDICIARY

Summary

There have been essential changes in Hungarian judiciary following World War II. The four-level judicial organization has been simplified into a three-level one, following the Soviet model of judiciary. As a result, the 'accessibility' of judiciary could have improved, since the rules of authority and competence and the judicial procedure have become more clear-cut. But a process of amalgamation of small district courts started during the 1950s and thereby the number of basic courts has shrunk from 151 to 93 by now.

The spatial pattern of judiciary is rather contradictory. Reducing the number of district courts was always argued for by increasing efficiency while the settlement geographical features of judiciary (like the areal size of circumscriptions, the number of population or the population density) were completely disregarded. As a result, the 'accessibility' of judiciary has deteriorated.

The present paper reviews changes in the settlement geographical features of Hungarian judiciary from 1945 onwards. It touches upon the situation which evolved following the abolishment of districts leading to a partial separation of judicial and administrative spatial breakdown. The chapter on 'Abridged Hungarian judicial geography' describes present judiciary as reflected by leading settlement geographical factors, using tables and figures. The paper concludes by analysing possible future changes.

КЕНДЬЕЛ, МИКЛОШ:

ПРОТИВОРЕЧИЯ В ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ РАЗМЕЩЕНИИ СУДОУСТРОЙСТВА В ВЕНГРИИ

(Резюме)

В организации правосудия в Венгрии после второй мировой войны произошли существенные изменения. Ранее четырехступенчатое судоустройство — по образцу советской модели правосудия — перешло в трехступенчатое. В результате этого условия «доступности» правосудия могли бы измениться в направлении улучшения, так как правила ведомства и подсудности, а также судебные процессы стали более обозримыми. Однако, в 1950-х годах началось объединение небольших районных судов (уровень «яраша»), и из 151 суда по первой инстанции к нашему времени осталось 93.

Наблюдаются многочисленные противоречия в территориальном размещении судоустройства. Сокращение числа районных судов каждый раз объяснялось требованием повышения эффективности правосудия, в то время как условия географии расселения для судоустройства (как, например, величина ведомственной территории, число и плотность населения) были совершенно игнорированы. В итоге, в условиях «доступности» правосудия произошли неблагоприятные изменения.

В статье прослеживаются изменения особенностей судоустройства в Венгрии после 1945-го года с точки зрения географии расселения. Рассматривается ситуация, сложившаяся после отмены ярашей (районов), которая привела к частичному разъединению судебной и административной территориальной организации. Под заголовком «Краткая судебная география Венгрии» представляется настоящее судоустройство в отражении важных факторов географии расселения, с помощью таблиц и рисунков. В конце статьи дается анализ ожидаемых изменений.

Перевел: Тамаш Бауко